

آداب اجتماعی سخن گفتن با تاکید بر آموزه های اسلامی

لیلا یاری^۱

چکیده

بخشی از تعالیم اسلام مربوط به آداب اجتماعی سخن گفتن است که ازدوجنبه قابل بررسی است محتوای سخن و صورت سخن، که اولی ریشه در میزان درک و علم گوینده دارد و دومی در اینکه شخص آداب را تا چه حد رعایت می کند.

در اسلام آداب سخن گفتن شامل مسائلی چون سخن گفتن باید پدر و مادر و معلم که حق ولایت برگردن مادرند می شود و بخشی نیز شامل سخن گفتن بزرگان دین (به ویژه پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت ایشان) و در مرتبه ی بعد آداب سخن گفتن با عامه ی مردم می شود که در این مقاله به مهم ترین آنها از جمله به: آرامی و نرمی سخن گفتن با مردم، چه در مراسم ها و چه به عنوان یک سخن ران و پرهیز از خشونت کلامی و... آداب شامل مجموعه ای از خصلت های پسندیده است که می تواند زمینه ها و عنوان های مختلفی داشته باشد که در اینجا بحث ما اختصاصاً، آداب سخن گفتن در اجتماع است. سخن هنری است که هر کس نمی تواند از عهده ی آن برآید. بلکه! سخن گفتن در نگاه اول که کار راحتی است، اما اینکه انسان بتواند با سخنان خود، مخاطبان را تحت تأثیر قرار دهد چیز دیگری است که این مسئله به راحتی امکان پذیر نیست مگر تحت چند شرایط. اولاً انسان باید خود را باور داشته باشد و باطمینان در جمع سخن بگوید بدون آنکه حاضرین کوچکترین اضطراب یا تنشی در صدایش احساس کنند و دوم اینکه تا جایی که می تواند سخن را طوری بیان کند که اگر سخنانش جنبه ی پند و اندرز دارد خود عامل به آن سخنان بوده باشد تا برای شنوندگان دلپذیر و خوشایند باشد.

کلیدواژه ها: ادب، سخن گفتن، قول معروف، طمانینه در کلام، جادوی سخن

¹ مدرسه علمیه فاطمه الزهرا (سلام الله علیها)، سطح (2)

مقدمه

نعمت بیان؛ بزرگترین چیزی است که خداوند به انسان عطا کرده. این عضو کوچک با وجود حجم کم اما کارایی های زیادی دارد و می تواند باعث عزت یا خفت باشد. هیچ دوره و هیچ زمانی نبوده که بشر از زبان به عنوان قوی ترین رابط بین انسان ها و بزرگترین منبع ابراز حاجت ها و احساسات استفاده نکرده باشد و از اینرو، این تحقیق در صدد آن است که بتواند با ارائه راه کارهای نوین و ایجاد شیوه های بهتر، پل ارتباطی بین انسانها را محکم تر کرده تا با بهبود روابط بین فرد و اجتماع بتواند پیوند عاطفی قوی تری ایجاد کند و با بیان و سخن خود بتواند جامعه را به سمت و سوی خوشبختی سوق دهد. حال سوال این است که چگونه می توان ادعاهای تبدیل به الگوها سازنده کرد و در این زمینه چگونه می توان تاثیرگذاری کلام را در سطح وسیع جامعه دید که هدف محقق نیز از نوشتن این مقاله رسیدن به این امر مهم و حیاتی است.

سخن گفتن، یک نوع خطا ارتباطی با مردم است و برای اینکه بتوانیم ارتباط خوبی با دیگران داشته باشیم و نیازهای خود را برطرف کنیم باید در روابط خود با دیگران آداب سخن گفتن را رعایت کنیم و در سخن گفتن ریا، از روش های مختلف کلامی استفاده کنیم تا هم خود فرد از رابطه با دیگران در جامعه لذت ببرد و هم دیگران نیز او را به عنوان یک دوست و مشاور در تمام زمینه ها بشناسند. بنابراین؛ در این اینجا به مباحثی می پردازیم که در زمینه آداب گفتگوی اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته و راه کارهای سودمندی ارائه می دهد

1- درخواست از خداوند برای گشایی از زبان و تقویت

نیروی بیان

«پرودگارا؛ سینه را گشاده کن و کارم را برابیم آسان گردان و گره از زبانم بگشای تا سخنم را بفهمند»¹

¹ مبارکه طه 25 ؛ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي، وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي، وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي، يَفْقَهُوا قَوْلِي

اهمیت گفتگو در روابط اجتماعی برکسی پوشیده نیست. براساس آیات قرآن کریم، خداوند برای آفرینش انسان با ملائکه گفتگو کرد و نظر آنان را جویا شد، و متناسب با موقعیت و شرایط فرشتگان و مصلحت، پرسش های آنان را، در زمینه فلسفه ی آفرینش انسان، پاسخ داده و پس از فرود آمدن انسان در زمین همواره مستقیم و غیرمستقیم با آدمیان گفتگو داشته است. و این جریان تاابد نیز جریان دارد هرچند سلسله پیامبران به پایان رسیده است و خبرها و هدایت های آسمانی قطع شده است؛ اما براساس پاره ای از روایات، بندگان بر روی زمین هستند که خداوند با آنان در گفتگو است. سخن گفتن اجتماعی انواع مختلفی دارد از قبیل گفتگوی تبلیغی، ارشادی، تعلیمی، آموزشی، و هدایتگرانه¹.

2- هدف گفتگو در روابط اجتماعی

ارزشمندی سخن و آداب اجتماعی آن، به عنوان فعلی از افعال اختیاری انسان، مربوط به انگیزه ی فرد، از انجام آن هاست. باید دید که هدف فرد از ورود به عرصه ی سخن گفتن در مراودات اجتماعی چیست؟ به طور کلی می توان انگیزه ی افراد را از مباحث و سخن گفتن یکی از موارد زیر بیان کرد:

2-1- انگیزه های مثبت

الف: حق خواهی

گاهی برای فرد، حقیقت مسئله ای روشن نشده است و با سخن گفتن با دیگران به دنبال فهم حقیقت است. بدون تردید یکی از فواید و برکات سخن گفتن با دیگران به دنبال فهم حقیقت است. بدون تردید یکی از فواید و برکات سخن گفتن در جمع این است که در جریان گفتگو بهتر می توان حقیقت را شناخت. در روایات زیادی بر این امر تأکید شده و افراد صلاحیت

¹ شریفی، آیین زندگی (اخلاق کاربردی)، ص 247-248

دار تاکید شده و به این مسئله اشاره شده که در روابط بادیگران باید آداب رارعايت کرد و نباید سخن دیگران را برای به کرسی نشانندن سخن خود قطع کرد¹.

ب: روشنگری:

یکی دیگر از ارزشمندترین اهداف و آداب اجتماعی سخن گفتن «روشنگری و هدایت» دیگران است و البته این یکی از وظایف اخلاقی نیز هست. یکی از مصادیق امر به معروف و نهی از منکر در حوزه ی آداب اجتماعی، گفتگو با افراد است که به صورت نادانسته و آگاهانه به انحراف کشیده شده اند.

3- آداب اخلاقی سخن گفتن

3-1. تاکید بر نکات مشترک

زمانی می توان بادیگران به سخن گفتن پرداخت که مشترکاتی بایکدیگر داشته باشند و الا امکان برقراری ارتباط وجود نخواهد داشت. بنابراین، با کسانی که آمادگی انجام گفتگو بادیگران را دارند، هر چند در باره ی پاره ای از مسائل یا جهت اداب کلامی و راهنمایی، بهترین و عاقلانه ترین نقطه بر آغاز گفتگو این است که بر اساس زمینه های مشترک شروع شود². بر اساس نص محکم و مستقیم قرآن کریم «مودبانه و نیکو سخن را همه دوست دارند و راه نفوذ شیطان رانیز می بندد»³

3-2 - فهم موضوع گفتگو

یکی از شرایط سخن گفتن سازنده و مفید این است که طرفین گفتگو نسبت به موضوعی بحث و همه ی ابعاد آن آگاهی داشته باشند. آگاهی پیشین طرفین از موضوع بحث، موجب می شود که، دقیقاً "درصد اثبات چه چیزی هستند و برای اثبات نظریه ی خود باید از کجا شروع کنند و در کجا

¹ شریفی، آیین زندگی (اخلاق کاربردی)، ص 247-248

² شریفی، آیین زندگی (اخلاق کاربردی)، ص 247-248

³ مبارکه اسراء؛ 53 وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا

بحث راپیان دهند. اصولاً "سازمان دهی بحث و جلوگیری از دخالت مسائل حاشیه ای منوط به تعیین و شناخت دقیق بحث است و الا حاصلی جز اتلاف وقت و انرژی بر سر هیچ نخواهد داشت. بدون آگاهی دریک موضوع نباید درباره ی آن گفتگو کرد و چنین کاری خسارت های مادی و معنوی برای گوینده و شنونده دارد و از چنین کاری باید به خدای متعال پناه برد، همان طور که امام سجاده (ع) می فرمایند: سخن نیک، ثروت رازید می کند، روزی رافراوان، و مرگ رابه تاخیر می اندازد.^۱ «این عبارت رایکسو به سخن و مربوط است و از سوی دیگر به شان و حریم علم و دانش ارتباط دارد. سخن، جزء اعظم نعمت های خداوند است که به انسان داده شده و در قرآن کریم می فرمایند:

به او بیا را آموختیم^۲». شکر این نعمت در سبک زندگی ایمانی به آن است که سخن، آگاهانه، هستند و مبتنی بر آگاهی باشد. در عین حال حریم سخن و مسئولیت بزرگ آن اقتضاء می کند که انسان ها در حوزه ی دانش خود حرف بزنند، به طوری که بتوانند از گفته خود دفاع کنند و معتبر بودن آن را نشان دهد. بنابراین سخن مومن باید عادلانه محکم، از روی آگاهی باشد.^۳

3-3: صراحت سخن

یکی دیگر از آداب اجتماعی سخن گفتن «صراحت سخن» است و پرهیز از تکلف و تعارف در گفتار. دریک گفتگوی حق طلبانه و حق خواهانه، هرگز، نباید از کلماتی با تفا سیر متعدد استفاده شود. مخصوصاً اگر پای مصالح اساسی انسان و اجتماع در کار باشد.^۴ یکی از رفتارهایی که با سخن گفتن در جامعه در ارتباط است، «صراحت سخن» و «قاطعیت در گفتار» است به شرط آن که هر چند در برخی مواقع باید به صراحت سخن گفت اما نباید از تعابیر زننده استفاده کرد، باید ابتدا شرایط را بسنجیم و آنجا که رک حرف زدن اثر مثبت دارد سخن بگوییم، البته با رعایت عفت کلام.

محمد بن علی، شیخ صدوق، ابن بابویه، کمره ای، ص 317، مترجم: محمد باقر کمره

^۱ ای، کتابچی، 1377، چاپ هشتم، تهران

^۲ مبارکه الرحمن؛ آیه 4 الرَّحْمَنُ، عَلَّمَ الْقُرْآنَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

^۳ جلسات هفتگی حجت الاسلام والمسلمین حاج علی اکبر، انتشار: شنبه: 17 بهمن 1394

^۴ شریفی، آیین زندگی (اخلاق کاربردی)، ص 251-250

یکی دیگر از شرایط گفتگوی خوب اجتماعی این است که، طرفین گفتگو حقیقتاً "بنای بر پیروی از واقعیت بر اساس مستندات معقول و مقبول داشته باشد. هیچ یک از طرفین نباید، به هر قیمتی در صدد اثبات سخن خود باشد. بلکه باید بنا بر پذیرش حق و سخنان مستدل باشد. و هرگاه شخص گوینده در روابط خود دچار اشتباه شد صادقانه به اشتباهش اعتراف نماید¹. قرآن کریم، در آیات متعددی، برای این حقیقت تاکید کرده است که در هر گفتگویی همواره باید دانش و پیروی از دانش، به عنوان مسئله ای بنیادین و محوری مورد توجه باشد. چنان که در این آیه اشاره می فرماید: «در آن روز میزان سنجش عمل بر اساس حق مداری است، پس هر کس که کفه اعمالش سنگین باشد، ایشان رستگارند²»

6-3: ملایمت

یکی دیگر از نکات مهم و تاثیر گذار، که همواره در هر گفتگویی باید مورد توجه قرار بگیرد، «ملایمت» و نرمی در گفتار و کردار است. انسان عاقل و دارای درک و تجربه برای اثبات مدعای خود نیازی به جار و جنجال و خشنونت ندارد چون که، به خوبی می داند چیزی که باعث نشستن بردل هاست شود گفتار نرم و لین است. به همین دلیل زمانی که حضرت موسی و هارون می خواهند برای دعوت مردم مصر و فرعون به سوی خدا، حرکت کند، خداوند به آنان دستور می دهد که اگر می خواهید سخنان شما در دل مردم نفوذ کند و در نتیجه خاشع شدن فرعون امیدوار باشید، با ملایمت و نرمی سخن بگویید: «با او سخنی نرم بگویید، شاید که پندپذیر یابترسد³»

ملایمت در گفتاری یکی از شیوه های مهم تربیتی و هدایتی است که در قالب امر به معروف و نهی از منکر جلوه گر شده و باعث سلامت در مناسبات و روابط تربیتی می شود.

یکی از اوصاف و ارزش های مثبت، نرمی و ملایمت در گفتار است که از دو جنبه مورد بررسی قرار می گیرد: نخست جنبه ی روحی و روانی

¹ شریفی، آیین زندگی (اخلاق کاربردی) ج 1، ص 255-254
² مبارکه اعراف: 8 وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
³ طه: 44 فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى

و تاثیر عمقی برم مخاطبان که در کیفیت معنوی گفتار و آهنگ آن خراب شده و طرز مواجه شدن با شنونده تاثیر می گذارد و دیگری جنبه ی شکلی و ظاهری گفتار که در تن صدا و کوتاهی یا بلندی سخن تاثیر می گذارد¹.

مدار کردن با گناه کاران، باعث فکر کردن خودشان به گناه و اشتباهشان شده و چه بسا توبه و عذرخواهی و الگوپذیری مثبت که برکات زیادی برای فردی می شود که در این امور مدارا کرده باشد².

نقل است که روزی مردی مسیحی با امام باقر (علیه السلام) روبه رو شد و بابی ادبی و کنایه به ایشان گفت: «آیا توبقری؟»³ امام فرمودند: «نه من باقرم» گفت: «تو پسر زنی آشپز بود؟»

امام فرمود: «آشپز بودن که ننگ و عار نیست. شغلش این بود». گفت: «مادرت زنی سیاه بد زبان بود!» امام فرمود: «اگر تو راست می گویی، خداوند او را ببخشاید و اگر دروغ می گویی، از گناهت بگذرد که به بی گناهی تهمت می زنی». این رفتار امام باقر (ع) باعث سرفرازی و زندگی مردش و در نهایت مسلمان شدن⁴.

رفتار امام باقر (علیه السلام)، دل آن شخص را تسخیر کرد و در دل او ایجاد انگیزه نمود چرا که انسان موجودی حق گریز است ولی اگر با او مهربانی شود، دلش به نرمی می گراید و رفتارش تغییر می کند⁵.

7-3: آهنگ و آوای صدا:

در اخلاق و فرهنگ اسلامی به کوتاه و بلند شدن صدا توجه شده است، و از آنجایی که گاهی اوقات باید برای توجه بیشتر مخاطبان و مدیریت سخنرانی باید گاهی صدا را بالا برد تا توجه مخاطبان به گوینده جلب شود و گاهی تن صدا را پایین آورد تا حضار ساکت تر شوند که صدای سخنران شنیده شود. موارد بسیاری بر جذابیت صدا تاثیر می گذارد از جمله: ظاهر فرد، نفس، حرکات دست ها و طرز نشستن. همه ی این موارد خود بیان

¹ مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ج 3، ص 332، 330

² کلینی، اصول کافی، ج 2، ص 116-120

³ بقر، در زبان عربی به معنای گاو است.

⁴ مجلسی، بحار الانوار، ج 46، ص 289

⁵ سید رضی، نهج البلاغه، حکمت 50، ص 477.

کننده ی سطح اعتماد به نفس سخنران است که باعث جذابیت کلام اومی شود یا باعث خستگی و ملالت حضار.

در آیات قرآن نیز در سوره های مختلف به آهنگ صدادر سخن گفتن بادیگران تاکید شد، مانند: این آیه «از صدای خود بکاهید که درشت ترین صدا، صدای دراز گوشان است.^۱» زیرا علاوه بر آنکه بی احترامی به دیگران است، باعث نابودی اعمال می شود.

اما در مواردی دیگر که لازم است صدابلند شود مانند صدای اذان از مساجد، یا برای گرفتن حق از مظلوم، می توان صدارابلند کرد. اسلام دین اعتدال است و در روایات متعدد از امامان معصوم نقل شده که فرمودند: «امت میانه ماهستیم، و ما یمیم گواهان خدا بر خلق و محبت های او روی زمین، که امت ما باید به ما پیوندند و روش ما را الگو قرار دهند.^۲» یکی از شاخه های اعتدال در اسلام آهنگ و صدادر سخن گفتن اجتماعی است که از مهم ترین آداب اجتماعی معاشرت به شمار می رود.

تمام آیات در این زمینه بیانگر این است که باید در حضور پیامبر اکرم (ص) و امامان معصوم (علیه السلام) و بزرگان دین، کمال ادب را در سخن گفتن رعایت کرد و از بیان سخن های بیهوده و بالابردن صدادر مجامع عمومی پرهیز نمود.^۳

3-7-1 رعایت انضباط صوتی در کلام بزرگان

رسول اکرم (ص) می فرماید:

«خداوند صدای ملایم و کوتاه را دوست دارد، و صدای بلند و ناپسنددانه را نه^۴» در جایی بیانات امام خمینی (ره) نیز در این باره مطرح شده که ایشان می فرمایند: حتی در داخل مساجد نیز انضباط صوتی را رعایت کنید چرا که در بین مردم پیر هست، انسان ضعیف و اشخاصی که از صداهای بلند اذیت می شوند و طوری صدادر بلند گو تنظیم کنید که همسایگان و مردم اذیت نشوند که خدایی ناکرده ثواب تبدیل به معصیت نشود و در ماه های خاص

¹ مبارکه لقمان: آیه ی 19 وَ اقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

² حویزی، تفسیر نور الثقلین، ج 1، ص 134

³ فیض کاشانی، محجبه البیضاء، ج 3، ص 450

⁴ مجلسی، بحار الانوار، ج 2، ص 62. إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الصَّوْتِ الْخَفِيفَ، وَ يُبْغِضُ الصَّوْتِ الرَّفِيعَ

مثل ماه رمضان که مراسمات مذهبی بیشتر انجام می شود، از آداب این ماه مبارک آن است که به مردم آرامش بدهید. و گاهی می شود که کارهای به ظاهر اسلامی، لکن بابت توجهی و خلاف اسلام، واقع می شود.¹

نتیجه گیری

وارد شدن به یک جمع، مانند استعمال عطر است، عطریابوی خوشی که انسان می زند باعث شادابی خود و طراوت روحی دیگران می شود. این مثال دقیقاً شبیه سخنانی است که در یک جمع از دهان انسان خارج می شود، اگر کلام شخص از قبل برنامه ریزی شده باشد و موقعیت مکانی و زمانی در نظر گرفته شود، طراوت آن سخنان باعث نوازش روحی آن جماعت خواهد شد و لبخند بر لبانشان خواهد نشان داد. انسان با سخنرانی در حضور دیگران یا سخن گفتن بین جماعتی منظور خود را به دیگران می فهماند و اینگونه یک رابطه ی اجتماعی مثبت شکل می گیرد و ضروری ترین نیازهای بشر در قالب گفتمان اجتماعی حل می شود. انسان با رعایت ادب در کلام اجتماعی خویش دیگران را از خاسته ی خود یا سوالی که در ذهن دارد آگاه می سازد و اینگونه یک رابطه ی اجتماعی شکل می گیرد. رابطه ی اجتماعی اولین و مهم ترین پل ارتباطی میان انسان هاست که پایه و اساس مراودات بعدی و حتی قضاوت های دیگران قرار می گیرد.

سخن گفتن در جمع، تاجایی در زندگی بشر مهم است که حتی می تواند بر روی سرنوشت انسان و ثواب و عقاب اخروی نیز تاثیر گذار باشد. چرا که، بایک سخن می توان دیگران را تشویق به اعمال خوب بایند نمود. از این رو؛ هر چه کلام متین و باسند و ارائه راه حل باشد مستفیض قرار خواهد گرفت.

¹ امام خمینی (ره)، صحیفه نور، ج 18، ص 619

منابع و مأخذ

-قرآن کریم

-نهج البلاغه

-تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم ودررالحکم، دارالکتاب اسلامی، قم-ایران، 1410ق
یا 1990م، چاپ 2.

-جلسات هفتگی حجت الاسلام والمسلمین حاج علی اکبر.

-حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیرنورالثقلین، نشر اسماعیلیان، قم-تهران، 1415ق
، چاپ 4 ام.

-خمینی، سیدروح الله، صحیفه نور، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
-شیخ صدوق، محمدبن علی، ابن بابویه، کمره ای، الضلال، کتابچی، تهران -
ایران، 1377، چاپ 8.

-شریفی، احمدحسین، آیین گفت وگو (اخلاق کاربردی)، یدالله دادجو، دانشگاه پیام
نور، 1397، نوبت چاپ: 8

-شریف الرضی، محمدبن حسین، نهج البلاغه، مصحح و محقق: صبحی صالح، چاپ
اول، 1414 ق، قم، هجرت.

-فیض کاشانی، محجه البیضاء، جلد 3

-کلینی، محمدبن یعقوب، اصول کافی، تهران - ایران، دارالکتب الاسلامیه، 1407ق،

-محمدتقی، مصباح یزدی، اسکندری، محمدحسین، موسسه آموزشی و پژوهشی امام
خمینی، مرکز انتشارات، قم-ایران، 1383ش، چاپ 1